

बाल बिवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि रणनीतिक योजना,

(२०८२ - २०८७)

बरहथवा नगरपालिका,

सर्लाही जिल्ला,

मधेश प्रदेश

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

विषय सूची

१. पृष्ठभूमि.....	३
२. नगरपालिकाको परिचय.....	४
२.१. पृष्ठभूमि/भौगोलिक अवस्थिति.....	४
३. नीतिगत व्यवस्था.....	५
३.१ बालविवाह सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था.....	७
३.२ दाइजो प्रथा सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था.....	७
४. वर्तमान स्थिति.....	८
४.१. बाल विवाह र दाइजो प्रथा बारे स्थानीयको बुझाइ.....	१०
४.२. बाल विवाह र दाइजो: मुख्य कारण र असरहरू.....	१२
४.३. बाल विवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका शुरुवाती थालनीहरू.....	१३
५. रणनीतिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा समावेशी सहभागिता.....	१४
६. रणनीतिक योजनाको मूल्य र मान्यता.....	१५
७. रणनीतिक योजनाका सिद्धान्तहरू.....	१६
७.१. समानताको अधिकार.....	१६
७.२. बालबालिकाको सर्वोत्तम हित.....	१६
७.३. बालबचाउ र विकासको अधिकार.....	१६
७.४. संरक्षणको सुनिश्चितता.....	१६
७.५. अर्थपूर्ण सहभागिता र सशक्तिकरण.....	१७
७.६. बालमैत्री वातावरणको प्रवर्धन.....	१७
७.७. राज्य र स्थानीय तहको दायित्व.....	१७
८. रणनीतिक दावी विवरण.....	१७
८.१. परिकल्पना.....	१८

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

८.२. ध्येय.....	१८
८.४ उद्देश्यहरू.....	१८
९. रणनीति.....	१९
९.१ रणनीतिहरू.....	१९
९.२. कार्ययोजनाका मान्यताहरू.....	२१
१०. कार्ययोजनाको समय र सरोकारवाला.....	२२
१०.१.समयसीमा.....	२२
११. जिम्मेवारी र भूमिका.....	२३
११.२. क्षमता अभिवृद्धि समिति.....	२५
११.३ कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति.....	२६
१२. रणनीतिक योजनाका सफलताका सूचकहरू.....	२७
अनुसूचीहरू	
अनुसूचीहरू १	२८
अनुसूचीहरू २.....	२९
अनुसूचीहरू ३	३६
अनुसूचीहरू ४	३७

(Signature)
कल्पना कुमारी कडुवाल
नगर प्रमुख

१. पृष्ठभूमि

बालविवाह र दाइजो प्रथा हाम्रो समाजमा गहिरोसँग जरा गाडेर बसेका गम्भीर सामाजिक समस्याहरू हुन् । यी समस्या केवल कानुनको विषय मात्र होइनन्, यी हाम्रा छोरी-बहिनीहरूको सपना, शिक्षा, स्वास्थ्य र भविष्यसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएका मानवीय सवालहरू हुन् । आज पनि धेरै बालबालिका, विशेषगरी बालिका र किशोरीहरू, पढ्नुपर्ने, खेल्नुपर्ने, आफ्नो जीवनबारे सोच्नुपर्ने उमेरमै विवाहको जिम्मेवारी बोक्न बाध्य छन् । विवाहसँगै दाइजोको दबावले उनीहरूको जीवन अझ कठिन बनाइरहेको छ ।

बरहथवा नगरपालिकाको सन्दर्भमा हेर्दा, बालविवाह र दाइजो प्रथा रोकथामको लागी नगरपालिकाले नेतृत्व लिएर विभिन्न सामाजिक अभियानका कृयाकलापहरू संचालन गर्दै आईरहेको छ । तर पनि समुदायमा “छोरी ठूलो हुँदै छ”, “समयमै विवाह गरिदिए सजिलो हुन्छ”, “कम उमेरमा विवाह गरे दाइजो कम लाग्छ” जस्ता सोच, छोराछोरीको स्वतन्त्र वैवाहिक निर्णयलाई अभिभावकको सामाजिक इज्जतसँग जोडेर हेर्ने मानसिकता र सामाजिक दबावका कारण अभिभावकले आफ्ना छोरीहरूको भविष्यभन्दा तत्कालको डर र चिन्तालाई प्राथमिकता दिने अवस्था देखिन्छ ।

नेपालको संविधान र कानुनले बालविवाह र दाइजो प्रथालाई स्पष्ट रूपमा गैरकानुनी र दण्डनीय मानेका छन् । विवाहको न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ, र बालविवाहलाई बालअधिकारको उल्लङ्घनका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । दाइजो लिनु-दिनु पनि कानुनतः अपराध हो । यद्यपि, कानुन मात्र पर्याप्त हुँदैन । जबसम्म समाजको सोच, व्यवहार र संस्कारमा परिवर्तन आउँदैन, तबसम्म यी कुप्रथाहरू पूर्ण रूपमा अन्त्य हुन सक्दैनन् ।

नेपाल सरकारले सन् २०३० भित्र बालविवाह अन्त्य गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय/राष्ट्रिय प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ । यही प्रतिबद्धतालाई स्थानीय तहमा व्यवहारमा उतार्ने उद्देश्यले बरहथवा नगरपालिकाले समुदायको आवाज, सरोकारवालाहरूको अनुभव र स्थानीय आवश्यकतालाई आधार मानेर बालविवाह तथा दाइजो प्रथा विरुद्धको रणनीतिक योजना तयार गरेको हो । यो योजना कुनै औपचारिक कागज मात्र होइन; यो बरहथवाका छोरीहरूले सुरक्षित बाल्यकाल जिउन पाऊन्, शिक्षित र आत्मनिर्भर बन्न पाऊन्, र सम्मानजनक जीवन रोज्न पाऊन् भन्ने सामूहिक प्रतिबद्धताको अभिव्यक्ति हो ।

यस योजना मार्फत अभिभावक, शिक्षक, समुदायका अगुवा, धार्मिक व्यक्तित्व, जनप्रतिनिधि, युवा र किशोर-किशोरी सबै मिलेर बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्य गर्ने साझा यात्रामा अघि बढ्ने लक्ष्य लिइएको छ । परिवर्तन सजिलो हुँदैन, तर जब हामी सबैले मनदेखि स्वीकार गर्छौं कि छोरी बोझ होइन, भविष्य हुन्—त्यहीबाट सुरक्षित, न्यायपूर्ण र बालमैत्री समाजको सुरुवात हुन्छ ।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

२. नगरपालिकाको परिचय

२.१ पृष्ठभूमि/ भौगोलिक अवस्थिति

परापूर्व कालमा बरहथवा क्षेत्रमा हात्ती लुक्ने बाह्र हात लामो खरको घाँसको झाडी बढी पाइने भएकोले सो क्षेत्रलाई बरहठा भन्ने गरिन्थ्यो । पछि अपभ्रंस भएर बरहथवा नाम हुन गएको पाइन्छ । मधेश प्रदेशको सर्लाही जिल्लामा पर्ने बरहथवा विक्रम सम्वत् २०११ साल भन्दा पहिला अग्ला स्थान भएका वस्तीहरू बाहेक अधिकांश क्षेत्र जंगलले ढाकेको थियो । बरहथवा क्षेत्र जमिनदारी प्रथामा संग्रामपुर मौज अन्तर्गत पर्दथ्यो । विक्रम सम्वत् २०११ सालमा वागमती नदीमा आएको भिषण बाढीले बरहथवा र वरिपरिका क्षेत्रलाई नदी उकास जग्गाको रूपमा परिणत गर्यो । वरपरका क्षेत्रबाट घाँस, दाउरा तथा काठको लागि जंगलमा आउने व्यक्तिहरूले बाढीले गर्दा जंगलमा उकास भएको जग्गाको बारेमा थाहा पाए पछि हाल आवादीको लागि निवेदन दिए । विक्रम सम्वत् २०११ साल पछि हाल आवादीको दरखास्त संगै तत्कालिन जमिनदार श्री चक्र बहादुर अमात्यज्यू को नेतृत्वमा बरहथवा र आसपासका क्षेत्रलाई जंगल कटान गरी वसोवास योग्य बनाउन बन्दोवस्त मिलाइएको थियो ।

पंचायतकालमा बरहथवा क्षेत्र पिडारी गाउँ पंचायत अन्तर्गत पर्दथ्यो । त्यसवेला पिडारी गाउँ पंचायतमा पिडारी, जानकीनगर, मुर्तिया, बरहथवा र शंकरपुरको केहि भागहरू समेटिएको थियो । वि.सं. २०२० सालमा बरहथवा क्षेत्र पिडारी गाउँ पंचायतबाट अलग भएर गंगापुर-सीतापुर गाउँ पंचायत अन्तर्गत समेटियो । विक्रम सम्वत् २०२०-२४ को नापीमा त्यस बेलाको बरहथवा गंगापुर-सीतापुर गाउँ पंचायत अन्तर्गतको वडा नम्बर ५, ६, ७, ८, र ९ पर्दथ्यो । बाढी पश्चात विक्रम सम्वत् २०१९ सालसम्म बरहथवा वरिपरिका क्षेत्रहरूमा जंगलको आधिकारिक फँडानी भयो । बरहथवा बजारको शुरुवात विक्रम सम्वत् २०२०-२१ सालतिर भएको पाइन्छ । बरहथवा क्षेत्रको आफ्नो छुट्टै पहिचान वि.सं. २०२५ सालमा मात्र बरहथवा गाउँ पंचायतको रूपमा भएको थियो । विक्रम सम्वत् २०२६ सालमा भएको बरहथवा गाउँ पंचायतको पहिलो चुनावमा श्री क्षेत्र सिंह गुरुङ निर्विरोध गाउँ पंचायतको प्रधान—पंचमा निर्वाचित हुनु भएको थियो । त्यस पश्चात प्रजातन्त्र आउँदाकाल सम्म अधिकांश समय श्री नारायण बहादुर अमात्य ज्यूले बरहथवाको निर्वाचित प्रधानपंचको रूपमा सेवा गर्ने मौका पाउनु भयो ।

विक्रम सम्वत् २०४६ सालको आन्दोलन पश्चात प्रजातन्त्रको प्रादुर्भाव संगै बरहथवा गाउँ पंचायत बरहथवा गाउँविकास समितिमा परिवर्तन हुन गयो । प्रजातन्त्रको प्रादुर्भाव भएपछि यस गा.वि.स.को अध्यक्ष श्री रामचन्द्र महतो ज्यू हुनु भयो । त्यस पछिको चुनावबाट श्री नारायण बहादुर अमात्यज्यू नै गा.वि.स.को अध्यक्ष हुनु भयो । हाल जनसंख्या, वार्षिक आय तथा भौतिक पूर्वाधारको अवस्थाको आधारमा नेपाल सरकारबाट मिति २०७२ साल असोज १ गते बरहथवा गाउँ विकास समिति मुर्तिया, हजरिया र लौकठ गाउँ विकास समितिहरू मिलाएर बरहथवा नगरपालिका घोषित गरियो । तत्पश्चात् साविकका सुन्दरपुर चुहर्वा गा.वि.स. श्रीपुर गा.वि.स. र जानकीनगर गा.वि.स. का वडा नं. ४, ६, ७, ८, र ९ समायोजन गरि बरहथवा नगरपालिकाको केन्द्र पुरानो बरहथवा गाउँ विकास समितिको कार्यालयमा रहेको छ ।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

मानचित्रमा बरहथवा नगरपालिकाको स्थिती -

अक्षांश: २७ ००- ०१.४" उत्तरी अक्षांश

देशान्तर : ८५ ° २७ - ४३.२" पूर्वी देशान्तर

उचाई : बरहथवाको सरदर उचाई समुद्र सतह देखि माथि करीब १०४ मिटर रहेको छ ।

पुर्व : हरिपुर नगरपालिका

पश्चिम : रौतहट जिल्ला

उत्तर : बागमती नगरपालिका

दक्षिण : बसबरिया गाउँपालिका

जम्मा वडा संख्या : १८

जम्मा जनसंख्या : ८१,१२० (राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)

जम्मा क्षेत्रफल : १०७.०५ वर्ग कि.मि

३. नीतिगत व्यवस्था

३.१ बालविवाह सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था

सन् २०१३ को डिसेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघको ६८ औं साधारणसभाबाट "बालविवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह" विषयक प्रस्ताव पारित गरिएपछि बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरू विधिव्यापीरूपमा उच्च प्राथमिकतामा परेका छन् । नेपालले बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धी १९८९, महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध १९६६, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी कायरो अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध १९६६, यातना विरुद्धको महासन्धी १९८४, जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पारित गरेको कार्ययोजना १९९४, चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ घोषणा र सम्बद्ध कार्ययोजना र सार्क लगायत अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीयस्तरमा बालअधिकारलाई प्रवर्धन गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी तथा इच्छाधिन आलेखहरू मार्फत नागरिकहरूको आधारभूत अधिकारहरू विशेषतः बालअधिकार संरक्षणमा प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ ।

बालविवाह विरुद्धको प्रयास सार्कसँग आवद्ध रहेको बालबालिका उपर हुने हिंसाविरुद्धको दक्षिण एसियाली पहल (SAIEVAC) को एक रणनीतिक कार्यक्षेत्र पनि हो । यसले सार्क मुलुकहरूमा बालविवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्ययोजना (२०१५-२०१८) तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्र मार्फत बालविवाह विरुद्धमा आफ्ना प्रयासहरू केन्द्रित गरेको छ । यसका साथै उक्त रणनीतिलाई परिपालना गर्दै नेपाल सरकारको नेतृत्वमा नोभेम्बर ७, २०१४ मा बालविवाह

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

अन्त्य गर्न कानूनको प्रयोग गरी जवाफदेहिता वृद्धि विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी दक्षिण एसियाबाट बालविवाह अन्त्यका लागि काठमाडौं आवाहन पनि पारित गरिएको छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २०३० सम्ममा पूरा हुने गरी दीगो विकासका लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको छ जसमध्ये पाँचौं लक्ष्यको लैङ्गिक समानता अन्तर्गत “सबै प्रकारका हानिकारक अभ्यासहरू जस्तै कलिलो उमेरमा गरिने र जबर्जस्ती गरिने विवाहमा र महिलाको योनी छेदनको उन्मूलन” मा बालविवाहलाई २४.५ प्रतिशतबाट घटाएर ४.१ मा झार्ने लक्ष्य समावेश गरिएको छ । सदस्य राष्ट्र भएको नाताले नेपालले यो लक्ष्य पूरा गर्न सबै प्रकारको प्रयत्न गर्नु बाञ्छनीय हुने हुनाले यो रणनीतिक योजना पनि एउटा ठोस प्रयत्नका लागि परिलक्षित छ ।

नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (५) ले कुनैपनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न नपाइने गरी बालविवाह विरुद्धको अधिकारलाई बालबालिकाको मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । साथै बालविवाह गर्नमा सहयोग गरेमा कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख गरेको छ । संविधानले प्रत्याभूत गरेको मौलिक हकलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि कानूनी व्यवस्था हुनु जरुरी हुन्छ र सोका लागि नेपालले विभिन्न कानून बनाएको छ । बालविवाहलाई बदरयोग्य र दण्डनीय बनाउनका लागि विभिन्न कानूनहरू बनेका छन् । मुलुकी अपराध संहिता २०७४ को परिच्छेद ११, विवाहसम्बन्धी कसुर अन्तर्गत दफा १७३ मा बालविवाह गर्न नहुने भनी व्यवस्था गरिएको छ । उक्त दफा १७३ को कानूनी व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ ।

दफा १७३. बालविवाह गर्न नहुने:

- (१) विवाह गर्ने व्यक्तिको उमेर बीस वर्ष नपुगी कसैले विवाह गर्न वा गराउन हुँदैन ।
- (२) उपदफा (१) विपरित भएको विवाह स्वतः बदर हुनेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको कसुर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

त्यसैगरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को प्रस्तावनामा बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरक्षण, प्रवर्धन र परिपूर्ति गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित कायम गर्ने उल्लेख गरिएको छ । उक्त ऐनमा बालविवाह गर्ने र गराउन सहयोग गर्नेलाई सजायको पनि व्यवस्था गरेको छ साथै पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चितता गरिएको छ । उक्त ऐनको परिच्छेद ८ को बालबालिका विरुद्धको कसुर अन्तर्गत दफा ६६ को उपदफा (२) को खण्ड (ण) मा “बालबालिकाको विवाह गर्ने वा बालबालिकासँग विवाह गर्ने वा गराउने कार्यलाई बालबालिका विरुद्ध हिंसा गरेको मानिनेछ” भनी उल्लेख गरिएको छ । साथै परिच्छेद ९ को सजाय, क्षतिपूर्ति तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारी अन्तर्गत दफा ७२ उपदफा (३) मा सजायको व्यवस्था गरिएको छ । उक्त हिंसा गर्नेलाई उपदफाको खण्ड (ख) मा पचहत्तर हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना र ३ वर्षसम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

कल्पना कुमारी कटवाल
नगर प्रमुख

राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८० ले बालविवाहलाई बालबालिकाको हक अधिकार प्रचलनका लागि बाधकको रूपमा पहिचान गरेको छ । नीतिको रणनीति नं. ११.५ मा बालविवाह लगायत प्रथा परम्पराका नाममा हुने हानिकारक अभ्यासका लागि संघ, प्रदेश, स्थानीय तह, सञ्चार माध्यम, निजी क्षेत्र, सामाजिक अगुवा, समुदायमा आधारित संस्था तथा सञ्जालको प्रभावकारी परिचालन गरिने, बालविवाह विरुद्धको उजुरी आलेख प्रक्रियालाई सरलीकृत बनाउँन सक्रियताका साथ लिने र कारवाही गर्ने व्यवस्थाका साथै बालविवाह रोक्ने कार्यका लागि स्थानीय तहलाई थप जिम्मेवारी दिइने कुरा उल्लेख गरिएको छ । साथै बालविवाहका कारणको पहिचान गरि निरोधात्मक कार्य स्थानीय तहको सक्रियतामा सञ्चालन गरी बालविवाह मुक्त स्थानीय तह घोषणा गर्न उत्प्रेरित गरिनेछ भनि उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसैगरी स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ मा स्थानीय सरकारको (वडा समिति) काम, कर्तव्य र अधिकारको व्याख्यामा बालमैत्री शासन बनाउने व्यवस्थासहित बालविवाहको अन्त्य गर्ने र गराउने कार्य उल्लेख गरिएको छ । साथै बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०८२, मधेश प्रदेशको १० वटै प्रादेशिक रणनीतिक योजना, तथा मधेश प्रदेशको बालविवाह मुक्त क्षेत्र घोषणा कार्यविधि, २०८० ले बालविवाह अन्त्यका लागि बहुपक्षीय समन्वय, सामाजिक व्यवहार परिवर्तन, प्रभावकारी कानुनी कार्यान्वयन तथा स्थानीय तहको नेतृत्वमा घोषणा प्रक्रिया अघि बढाउने स्पष्ट मार्गदर्शन प्रदान गरेका छन्।

३.२ दाइजो प्रथा सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था

दाइजो प्रथा नेपालको कानून र नीतिहरूले स्पष्ट रूपमा अस्वीकार गरेको एक हानिकारक सामाजिक अभ्यास हो। यो प्रथा केवल आर्थिक लेनदेनको विषय होइन, यसले महिलाको सम्मान, आत्मसम्मान र समान अधिकारमाथि प्रत्यक्ष प्रहार गर्दछ। विवाहलाई दुई व्यक्तिको सहमति र समानताको आधारमा हुने जीवनको निर्णय मान्दै, राज्यले दाइजो लिनु-दिनुलाई सामाजिक अन्याय र लैङ्गिक विभेदको रूपमा हेरेको छ।

नेपालको संविधान, २०७२ ले महिलामाथि हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण र भेदभावलाई निषेध गरेको छ। सामाजिक वा सांस्कृतिक परम्पराका नाममा महिलालाई अपमानित गर्ने, दबाबमा राख्ने वा आर्थिक बोझ थोप्ने कुनै पनि अभ्यास संविधानको मर्मविपरीत छ। दाइजोका नाममा गरिने दबाव, धम्की र हिंसा यसै कारणले संवैधानिक रूपमा अस्वीकार्य मानिन्छ र पीडितलाई संरक्षण र क्षतिपूर्तिको हक सुनिश्चित गरिएको छ।

दाइजो प्रथालाई प्रत्यक्ष रूपमा निषेध गर्ने मुख्य कानुनी आधार सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ हो। यस ऐनले विवाहका क्रममा दाइजो लिनु, दिनु वा त्यसका लागि उक्साउनु गैरकानुनी र दण्डनीय अपराध ठहर गरेको छ। परम्पराको नाममा गरिने दाइजो माग अब व्यक्तिगत कुरा होइन, यो राज्यले हस्तक्षेप गर्नुपर्ने सामाजिक अपराधका रूपमा परिभाषित गरिएको छ।

त्यसैगरी, घरेलु हिंसा (कसूर तथा सजाय) ऐन, २०६६ र मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ ले दाइजोका कारण हुने मानसिक, शारीरिक र आर्थिक यातनालाई हिंसाको रूपमा मानेका छन्। दाइजो नल्याएको कारण महिलामाथि गरिने

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

अपमान, कुटपिट, मानसिक दबाव वा घर निकाला जस्ता व्यवहारहरू कानुनी रूपमा अपराध हुन् र यसमा संलग्न व्यक्तिलाई सजायको व्यवस्था गरिएको छ।

नीतिगत रूपमा पनि नेपाल सरकारले दाइजो प्रथालाई लैङ्गिक हिसाको एक प्रमुख कारणका रूपमा स्वीकार गरेको छ। लैङ्गिक हिसा न्यूनीकरणसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना, लैङ्गिक समानता तथा अपाङ्गता सामाजिक समावेशीकरण (GEDSI) नीति, तथा बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति जस्ता नीतिहरूले दाइजो प्रथालाई अन्त्य गर्नुपर्ने सामाजिक कुप्रथाका रूपमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेका छन्। यी नीतिहरूले सचेतना, समुदायको सहभागिता, महिलाको सशक्तीकरण र सेवा पहुँचलाई समाधानका मुख्य आधार मानेका छन्।

स्थानीय तहलाई पनि दाइजो प्रथा अन्त्य गर्न महत्वपूर्ण भूमिका दिइएको छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार स्थानीय तहले हानिकारक सामाजिक प्रथा विरुद्ध नीति, कार्यक्रम र कार्ययोजना बनाउन सक्छ। समुदायस्तरमा सचेतना फैलाउने, उजुरी सुन्ने, न्यायिक समितिमार्फत विवाद समाधान गर्ने र पीडितलाई आवश्यक सेवासँग जोड्ने जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको हो।

यद्यपि, कानुन र नीति बनेर मात्र दाइजो प्रथा अन्त्य हुँदैन। जबसम्म समाजले छोरीलाई बोझ होइन, बराबरीको नागरिकको रूपमा हेर्दैन, तबसम्म दाइजोको मानसिकता रहिरहन्छ। त्यसैले नीतिगत व्यवस्थाको सार यही हो— कानुनको डरभन्दा पनि चेतनाको उज्यालो फैलाउँदै, परिवार र समुदायको सोच बदल्दै, सम्मानजनक र समान वैवाहिक सम्बन्धको संस्कार विकास गर्नु।

४. वर्तमान स्थिति

२०२४ मा प्रकाशित गरिएको संयुक्त राष्ट्रसंघ जनसंख्या कोष (UNFPA) को “State of world population Report” अनुसार, नेपालमा बालविवाह अझै पनि गम्भीर सामाजिक समस्याको रूपमा रहेको छ। यस प्रतिवेदनका पछिल्ला तथ्यांकहरू अनुसार, २० देखि २४ वर्ष उमेर समूहका महिला मध्ये ३३ प्रतिशतले १८ वर्ष पुग्नुअघि नै विवाह गरेका छन्, जसमध्ये ८ प्रतिशतले त १५ वर्ष पुग्नुअघि नै विवाह गरेका थिए। गाउँमा बसोबास गर्ने किशोरीहरूमा १५ वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह गर्ने दर शहरी क्षेत्रको तुलनामा १.५ गुणा बढी पाइन्छ। त्यस्तै, सबैभन्दा गरिब घरपरिवारमा बसोबास गर्ने किशोरीहरूमा १५ वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह गर्ने दर सबैभन्दा धनी घरपरिवारको तुलनामा ६ गुणा बढी रहेको देखिन्छ। साथै, शिक्षा नपाएका किशोरीहरूमा किशोरावस्थामै गर्भधारण गर्ने सम्भावना शिक्षित किशोरीहरूको तुलनामा १५ गुणा बढी रहेको तथ्य पनि उजागर गरिएको छ। यी तथ्यांकहरूले नेपालमा बालविवाह अझै पनि वर्ग, स्थान र शिक्षा जस्ता कारकहरूद्वारा प्रभावित गम्भीर सामाजिक मुद्दा बनेको स्पष्ट देखिन्छ।

नेपाल मल्टिपल इण्डिकेटर क्लस्टर सर्भे रिपोर्ट, २०१९ मा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा २० देखि २४ उमेर समूहका महिलाहरू मध्ये ८ प्रतिशत १५ वर्ष नपुग्दै विवाह गर्छन् भने ३३ प्रतिशत १८ वर्ष नपुग्दै (मधेश प्रदेशको

कल्पना कुमारी खड्वाल
नगर प्रमुख

सन्दर्भमा) विवाह गर्ने किशोरी ५०.५ प्रतिशत पाईएको छ) । नेपाल उच्च बालविवाह हुने दक्षिण एसियाली देशहरु मध्ये पर्दछ भने बालविवाह विध्वका अन्य देशहरुमा घटिरहेदा हाम्रो देशमा भने बढ्दै गएको छ ।

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०२२ का अनुसार नेपालमा महिलाहरु पुरुष भन्दा कम उमेरमा विवाह गर्दछन् । २५ देखि ४९ वर्षका महिलाहरुमा पहिलो पटक विवाह गर्दाको औसत उमेर १८.३ वर्ष पाईएको छ भने सोही उमेर समूहका पुरुषहरुमा पहिलो पटक विवाह गर्दाको औसत उमेर २२.३ पाईएको छ । २५ देखि ४९ उमेर समूहमा १२% महिलाहरुको पहिलो पटक विवाह गर्दाको उमेर १५ वर्ष मुनि र ४७ % महिलाहरुको पहिलो पटक विवाह गर्दाको उमेर १८ वर्ष मुनि पाईएको छ जसको तुलनामा जम्मा १% पुरुषहरुको पहिलो पटक विवाह गर्दाको उमेर १५ वर्ष मुनि र १४% पुरुषहरुको पहिलो पटक विवाह गर्दाको उमेर १८ वर्ष मुनि पाईएको छ । साथै विधालय छाड्ने बालबालिकाको तुलनामा निरन्तरता दिनेको विवाह ढिलो भएको पाईएको छ ।

यस बरहथवा नगरपालिकाको समग्र साक्षरता दर ६०.८% देखिन्छ जस अन्तर्गत पुरुष साक्षरता दर ६९% छ भने महिला साक्षरता दर ५२.५% छ । पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा १६.५ अंकको फरक देखिन्छ । कुल १५,३४३ परिवारहरुमा प्रति परिवार लगभग ५.२९ जना सदस्यहरु रहेको पाइन्छ । यस नगरपालिकामा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या १० देखि २४ वर्ष उमेर समूहमा रहेको छ । महिलाको तुलनामा पुरुषको जनसंख्या बढी रहेको यस नगरपालिकामा महिला ४९.६% र पुरुष ५०.४% छन् ।

यसैगरी राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ का अनुसार पहिलो पटक विवाह गर्दाको उमेर विश्लेषण गर्दा १० देखि २० वर्ष उमेर समूहका जम्मा १९,२१८ पुरुषहरु मध्ये ६१.७% ले विवाह गरेको पाइएको छ भने महिलाको हकमा जम्मा २२,५८६ मध्ये ८९.५% ले विवाह गरेको पाइयो । त्यसैगरी बरहथवा नगरपालिकाको स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणालीका अनुसार पहिलो पटक गर्भ जाँच गरेका महिलाको संख्या हेर्दा आर्थिक वर्ष ०८०/०८१ मा मात्रै २० वर्ष मुनिका ३९० जनाले सेवा लिएको पाइन्छ जसमध्ये ४ पटक गर्भ जाँच गराउनेको संख्या २४४ र ८ पटक जाँच गराउनेको संख्या ८७ रहेको छ । सोही तथ्याङ्कले बरहथवा नगरपालिका सर्लाही जिल्लाको २० स्थानीय तह मध्ये पहिलो/दोस्रो बढी बाल विवाह भएको स्थानीय तह भनि देखाउँदछ । आर्थिक वर्ष ०८१/०८२ को २०८२ पौष सम्मको बरहथवा नगरपालिकाको स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको तथ्याङ्क अनुसार पहिलो पटक गर्भ जाँच गरेका महिलाको संख्या हेर्दा २० वर्ष मुनिका १५८ जनाले सेवा लिएको पाइन्छ जसमध्ये ४ पटक गर्भ जाँच गराउनेको संख्या १८० र ८ पटक जाँच गराउनेको संख्या ७८ रहेको पाइन्छ ।

बालविवाहसँग घनिष्ठ रूपमा जोडिएको दाइजो प्रथा पनि बरहथवा नगरपालिकामा अझै गहिरो सामाजिक समस्या रूपमा विद्यमान रहेको देखिन्छ । स्थानीय तहमा गरिएको क्षेत्रीय अवलोकन, मुख्य सूचनादाता अन्तर्वार्ता तथा समूह छलफलका क्रममा दाइजो बिना विवाह गर्न गाह्रो हुने सामाजिक दबाव अझै बलियो रहेको तथ्य उजागर भएको छ । विशेषगरी छोरीको विवाहका क्रममा नगद, सुन—चाँदी, मोटरसाइकल, फर्निचर तथा घरायसी सामग्री दिनुपर्ने अपेक्षा व्यापक रूपमा पाइन्छ, जसका कारण गरिब तथा सीमान्तकृत परिवारहरु आर्थिक ऋणमा फस्ने, छोरीलाई चाँडै विवाह गरिदिने वा छोरापक्षको मागअनुसार निर्णय लिन बाध्य हुने अवस्था देखिन्छ । दाइजोको डरले छोरी

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

“बोझ” हो भन्ने पितृसत्तात्मक सोच बलियो बन्न पुगेको छ, जसले बालविवाहलाई अप्रत्यक्ष रूपमा प्रोत्साहन गरेको पाइन्छ।

राष्ट्रिय तहमा समेत दाइजो प्रथाले लैङ्गिक असमानता, घरेलु हिंसा र मानसिक दबाव बढाउने कारकको रूपमा काम गरेको विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्। दाइजो नल्याएको आरोपमा विवाहपछिको हिंसा, अपमान र घरनिकाला जस्ता घटनाहरू हुने जोखिम अझै विद्यमान छ। यस्ता अभ्यासहरू नेपालको संविधान, मुलुकी अपराध संहिता र दाइजो विरुद्धका कानुनी व्यवस्था विपरीत भए तापनि सामाजिक स्वीकार्यता र मौनताका कारण उजुरी तथा कारवाही न्यून रहेको अवस्था छ। यसले स्पष्ट रूपमा देखाउँछ कि बरहथवा नगरपालिकामा बालविवाह अन्त्यका प्रयासहरू तबसम्म पूर्ण हुँदैनन् जबसम्म दाइजो प्रथाको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक जडमा लक्षित हस्तक्षेपहरू गरिँदैनन्। त्यसैले यस रणनीतिक योजनाले बालविवाहसँगै दाइजो प्रथालाई पनि समान रूपमा सम्बोधन गर्ने आवश्यकतालाई आत्मसात गरेको छ।

४.१ बालविवाह र दाइजो बारे स्थानीयको बुझाई

बरहथवा नगरपालिकामा २० वर्ष नपुग्दै विवाह गर्ने चलन अझै पनि विद्यमान छ, यद्यपि यसको स्वरूप समयसँगै परिवर्तन हुँदै गएको देखिन्छ। स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग गरिएको संवाद र अवलोकनका आधारमा परम्परागत रूपमा चल्दै आएका केही धार्मिक र सांस्कृतिक विधासहरू क्रमशः कमजोर हुँदै गएका छन्, तर त्यसको सट्टा नयाँ किसिमका जोखिमपूर्ण अभ्यासहरू देखा परिरहेका छन्। पहिले प्रचलित “पहिलो रजस्वलाभन्दा अगाडि छोरीको विवाह गरिदिए पुण्य प्राप्त हुन्छ” भन्ने विधास अहिले निकै हृदयसम्म घटेको छ। तर सामाजिक सञ्जालको प्रभाव, विवाहमा पाइने नगद, मोटरसाइकल, गहना, मोबाइल फोन जस्ता वस्तुप्रतिको लोभ, र साथीभाइको देखासिखीका कारण किशोर—किशोरीहरूबीच भागी विवाहको प्रवृत्ति बढ्दै गएको पाइन्छ।

विभिन्न लक्षित समूह तथा जानकारी व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्क्रियाका क्रममा बरहथवा नगरपालिकामा मागी विवाहको तुलनामा भागी विवाहको प्रवृत्ति बढ्दो रहेको उल्लेख गरिएको छ, विशेषगरी कक्षा ८ देखि १० मा अध्ययनरत किशोर-किशोरीहरूमा यो अवस्था बढी देखिने बताइएको छ। यस्ता विवाहहरू प्रायः उमेर नपुगी तथा अभिभावकको जानकारी वा सहमति बिना हुने गरेको सरोकारवालाहरूले जनाएका छन्। केटाको परिवारमा सहजीकरण नहुँदा केही किशोरीहरूले घरेलु हिंसा, मानसिक दबाव, अपमान वा सामाजिक बहिष्करणजस्ता चुनौतीहरूको सामना गर्नुपर्ने अवस्था आउने धारणा व्यक्त गरिएको छ। साथै, पारिवारिक तथा सामाजिक सहायताको अभावमा किशोरीहरूको संरक्षण र सहयोग प्रणाली सुदृढ पार्न आवश्यक रहेको कुरा पनि सरोकारवालाहरूले जोड दिएका छन्।

बालविवाह र दाइजो प्रथा एक—अर्कासँग गहिरो रूपमा जोडिएका सामाजिक अभ्यासका रूपमा देखिएका छन्। समुदायमा “छोरी जति छिटो विवाह गर्यो, उति कम दाइजो दिनुपर्छ” भन्ने सोच अझै बलियो छ। दाइजोको रकम प्रायः केटाको शिक्षा, रोजगारी र आर्थिक अवस्थसँग जोडिने हुँदा छोरीको शिक्षाभन्दा विवाहलाई प्राथमिकता दिने अवस्था सिर्जना भएको पाइन्छ। धेरै छोरी भएका परिवारहरूले पहिलो छोरीको विवाह कम उमेरमै गरेर दाइजोका

लागि आवश्यक स्रोत जुटाउने र त्यसपछि अरू छोरीहरूको विवाहको तयारी गर्ने अभ्यास समेत देखिएको छ। दाइजो नल्याएको वा अपेक्षित दाइजो नपुगेको कारण घरेलु हिंसा, मानसिक यातना र अपमान सहनुपरेका घटनाहरू संवादमा उल्लेख गरिएका छन्, यद्यपि यस्ता घटनाहरू प्रायः औपचारिक उजुरीमा नआउने गरेको पाइन्छ।

अध्ययन अवलोकनबाट यो पनि देखिएको छ कि बालविवाह अन्त्य नहुनुको जिम्मेवारी केवल अशिक्षित वा कमजोर वर्गमा मात्र सीमित छैन। कानून र सजायबारे जानकारी हुँदाहुँदै पनि आफन्त जोगाउने, समाजको बदनामीको डरले उजुरी नगर्ने र विवाहलाई सामाजिक मान्यता दिई गैरकानुनी अभ्यासलाई मौन समर्थन गर्ने प्रवृत्ति समाजका तथाकथित सचेत वर्गबाट समेत देखिएको छ। प्रहरी अधिकारीहरूका अनुसार बालविवाह र दाइजोसम्बन्धी धेरै घटनाहरू प्रहरीसम्म नपुग्ने र परिवार वा समुदायभित्रै मिलाइने गरेका छन्, जसले कानुनी कार्यान्वयनलाई कमजोर बनाएको छ।

किशोर-किशोरी समूहसँगको संवादमा धेरै किशोरीहरूले पारिवारिक दबाव, आर्थिक अवस्था र सामाजिक डरका कारण बालविवाह स्वीकार गर्नुपरेको बताएका छन्। नगरपालिकामा कार्यरत महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूले बालविवाह गरेका किशोरीहरू स्वास्थ्य संस्थामा आउने, गर्भ परीक्षण गराउने र परामर्श लिने गरेको अनुभव साझा गरेका छन्। उनीहरूको भनाइअनुसार यस्ता जोडीहरूमा प्रजनन स्वास्थ्य, सरसफाई र सुरक्षित मातृत्वसम्बन्धी जानकारीको कमी देखिन्छ, जुन प्रारम्भिक विवाहसँग जोडिएको गम्भीर स्वास्थ्य जोखिम हो।

यसका साथै “छिटो विवाह गरे घरपरिवारलाई सहयोग हुन्छ”, बालिकाको शारीरिक विकासलाई उमेरसँग तुलना गर्ने, बालबालिका र अभिभावकबीच खुला संवादको कमी, तथा छोरा-छोरीबीच कायम असमान व्यवहारजस्ता सामाजिक मान्यताहरूले बालविवाह र दाइजो प्रथालाई थप बल पुर्याइरहेका छन्। बरहथवा नगरपालिकामा गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम, विद्यालयस्तरीय गतिविधि, रेडियो कार्यक्रम, कानुनी सचेतना तथा समुदायस्तरीय पहलहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन्। विवाहका लागि बडाबाट उमेर सिफारिस लिनुपर्ने व्यवस्था केहि बडामा लागू गरिएको छ, भने नगरपालिकाको बाल अधिकार संरक्षण, सम्बर्धन तथा प्रबर्धन सम्बन्धी एकिकृत कार्यविधिले परिकल्पना र निर्दिष्ट गरे बमोजिम बालअधिकार समिति, बाल समूह गठन हुन सकेका छैनन् यद्यपी स्वास्थ्य स्वयम् सेविका, आमा समूह, टोल विकास संस्था जस्ता सामुदायिक संरचनाहरू बालविवाह र दाइजो प्रथाविरुद्ध क्रियाशील रहेका छन्।

[Signature]
कल्पना कुमारी कन्दुवाल
नगर प्रमुख

४.२ बालविवाह र दाइजो: मुख्य कारण र असरहरू

बालविवाह र दाइजो प्रथा आपसमा गहिरो रूपमा जोडिएका सामाजिक समस्याहरू हुन्, जसले व्यक्ति, परिवार र समाजमा दीर्घकालीन नकारात्मक असर पारिरहेका छन्। बरहथवा नगरपालिका लगायत मधेश प्रदेशका धेरै स्थानमा गरिएको अध्ययन र राष्ट्रिय सर्वेक्षणहरूले देखाएअनुसार यी अभ्यासहरू अझै पनि विभिन्न कारणले निरन्तर भइरहेका छन्।

मुख्य कारणहरू

बालविवाहको प्रमुख कारणका रूपमा कमजोर आर्थिक अवस्था, शिक्षा र चेतनाको स्तर, लैङ्गिक विभेद, सामाजिक तथा सांस्कृतिक मान्यताहरू र असुरक्षाको भावना देखिन्छ। समुदायमा “छोरी छिटो विवाह गरिदिए जन्मेबारी सकिन्छ” भन्ने सोच अझै बलियो छ। दाइजो प्रथाले यस सोचलाई थप बल पुर्याएको छ। “छोरी जति सानो उमेरमा विवाह गरियो, दाइजो त्यति कम लाग्छ” भन्ने विद्यासका कारण धेरै परिवारहरू छोरीको शिक्षाभन्दा विवाहलाई प्राथमिकता दिन्छन्। सामाजिक सञ्जालको प्रभाव, साथीहरूको देखासिखी र प्रेमसम्बन्धबाट हुने भागी विवाह पनि पछिल्लो समय बालविवाहको नयाँ कारणका रूपमा देखा परेका छन्।

कानुनी व्यवस्था र सजायबारे जानकारी हुँदाहुँदै पनि आफन्त जोगाउने, बदनामीको डरले उजुरी नगर्ने र विवाहलाई सामाजिक मान्यता दिने प्रवृत्ति व्यापक छ। बालबालिका र अभिभावकबीच खुला संवादको कमी, छोरा—छोरीबीच गरिने असमान व्यवहार तथा बालिकाको शारीरिक विकासलाई उमेरसँग तुलना गर्ने गलत बुझाइले पनि बालविवाहलाई निरन्तरता दिएको छ।

मुख्य असरहरू

बालविवाहको असर किशोरीहरूको जीवनमा गहिरो र दीर्घकालीन हुन्छ। विद्यालय छोड्नुपर्ने अवस्था, शिक्षा र सीप विकासका अवसर गुम्नु, परिपक्व उमेर नपुग्दै गर्भधारण र मातृत्वको बोझ बोक्नुपर्ने र यससँग जोडिएका स्वास्थ्य जोखिम बालविवाहका प्रत्यक्ष असरहरू हुन्। धेरै किशोरीहरू घरेलु हिंसा, मानसिक तनाव, यौनजन्य हिंसा र दाइजो सम्बन्धी दबावको सिकार बन्ने गरेका छन्।

दाइजो प्रथाले परिवारमा आर्थिक बोझ बढाउने, ऋणमा फस्ने र पारिवारिक सम्बन्धमा तनाव सिर्जना गर्ने गरेको देखिन्छ। दाइजो नल्याएको वा अपेक्षित दाइजो नपुगेको कारण महिलामाथि अपमान, हिंसा र बहिष्करणका घटना हुने गरेका छन्, यद्यपि यस्ता घटनाहरू प्रायः बाहिर नआउने गरेको पाइन्छ। दीर्घकालीन रूपमा यसले महिलाको आत्मविश्वास, निर्णय क्षमता र सामाजिक सहभागिता कमजोर पार्दछ।

समाजका लागि बालविवाह र दाइजो प्रथाका असरहरू अझ व्यापक छन्। यसले लैङ्गिक असमानता कायम राख्छ, गरिबीको चक्र दोहोर्‍याउँछ र मानव विकासका सूचकहरूमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ। राष्ट्रिय तथ्यांकहरूले देखाएअनुसार १८ वर्षभन्दा अघि विवाह गर्ने किशोरीहरूको अनुपात उच्च रहनु विकासको ठूलो बाधा हो।

४.३ बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका शुरूवाती थालनीहरू

बरहथवा नगरपालिकामा बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि विगत केही वर्षदेखि विभिन्न तहमा प्रारम्भिक प्रयासहरू सुरु भएका छन्। यद्यपि यी प्रयासहरू अझै पर्याप्त नभए पनि, सामाजिक सोच परिवर्तन गर्ने दिशामा महत्वपूर्ण थालनीका रूपमा देखिन्छन्। स्थानीय सरकार, समुदाय, विद्यालय र गैरसरकारी संस्थाहरूको सहकार्यमा गरिएका यस्ता पहलहरूले बालविवाहविरुद्ध सकारात्मक वातावरण निर्माण गर्न मद्दत पुऱ्याइरहेका छन्।

नगरपालिकाले विवाह दर्ता प्रक्रियामा उमेर प्रमाणीकरणलाई अनिवार्य गर्दै वडाबाट योग्य उमेर पुगेको सिफारिस लिनुपर्ने व्यवस्था लागू गरेको छ। यसले कम्तीमा औपचारिक रूपमा बालविवाह रोकथाममा सहयोग पुर्याएको छ। साथै, बालअधिकार समिति, बाल समूह र स्वास्थ्य आमा समूहजस्ता सामुदायिक संरचनाहरूलाई परिचालन गरी बालविवाह र दाइजो प्रथाबारे सचेतना फैलाउने प्रयासमा छ। यी संरचनाहरूले समुदायस्तरमा जानकारी प्रवाह गर्ने, जोखिममा रहेका किशोर-किशोरी पहिचान गर्ने र अभिभावकसँग संवाद गर्ने प्रारम्भिक भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन्।

विद्यालयस्तरमा बालअधिकार, लैङ्गिक समानता र बालविवाहसम्बन्धी जानकारी दिने गतिविधिहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन्। शिक्षक र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सहकार्यमा किशोर-किशोरीहरूलाई जीवनोपयोगी सीप, सुरक्षित सम्बन्ध र कानुनी प्रावधानबारे जानकारी दिन थालिएको छ। यसले विद्यालयमै अध्ययनरत बालबालिकामा सचेतना बढाउन सहयोग पुऱ्याएको छ।

स्वास्थ्य क्षेत्रमार्फत पनि प्रारम्भिक पहलहरू देखिन्छन्। नगरपालिकामा कार्यरत महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूले बालविवाह गरेका वा जोखिममा रहेका किशोरीहरूसँग सम्पर्क राख्ने, प्रजनन स्वास्थ्य, सरसफाइ र सुरक्षित मातृत्वबारे जानकारी दिने काम गरिरहेका छन्। यसले बालविवाहका प्रत्यक्ष स्वास्थ्य जोखिम न्यूनीकरणमा केही हदसम्म योगदान पुऱ्याएको छ।

साथै, गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा समुदायस्तरमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम, छलफल, रेडियो कार्यक्रम तथा सांस्कृतिक गतिविधिहरू सञ्चालन भएका छन्, जसले बालविवाह र दाइजो प्रथाबारे खुला संवादको वातावरण सिर्जना गर्न थालेका छन्। स्थानीय जनप्रतिनिधि, धार्मिक अगुवा र सामाजिक अभियन्ताहरूको सहभागिताले यस्ता सन्देशहरूलाई समुदायसम्म पुर्याउन मद्दत गरेको छ।

यद्यपि यी सुरुवाती थालनीहरू उत्साहजनक भए पनि, तिनीहरू अझै बिखण्डित र सीमित दायरामा रहेका छन्। आगामी दिनमा यी प्रयासहरूलाई एकीकृत गर्दै, दाइजो प्रथालाई स्पष्ट रूपमा लक्षित गर्ने, अभिभावक र युवक—युवतीलाई केन्द्रमा राख्ने, तथा कानुनी कार्यान्वयन र सामाजिक व्यवहार परिवर्तनलाई जोड्ने व्यवस्थित रणनीति आवश्यक देखिन्छ। यसले मात्र बरहथवा नगरपालिकामा बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यतर्फ दिगो प्रगति सुनिश्चित गर्न सक्छ।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

५. रणनीतिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा समावेशी सहभागिता:

बरहथवा नगरपालिकामा बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि रणनीतिक योजना तर्जुमा गर्ने प्रक्रिया सरोकारवाला निकायहरूको समावेशी सहभागिता मार्फत अघि बढाइएको छ। यस प्रक्रियामा नगरपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधि, विषयगत शाखा, समुदायस्तरीय संरचना तथा लक्षित समूहहरूसँग निरन्तर संवाद, छलफल र परामर्श गरिएको छ। यद्यपि यसपटक औपचारिक रूपमा ठूलो रणनीतिक योजना तर्जुमा कार्यशाला आयोजना नगरिएको भए पनि, योजना निर्माणको प्रक्रिया मुख्य रूपमा जानिफकारसँगको अन्तर्वार्ता (KII) र केन्द्रित/लक्षित समूह छलफल (FGD) मार्फत सशक्त रूपमा अगाडि बढाइएको थियो।

नगरपालिकाका प्रमुख, उपप्रमुख, वडाध्यक्षहरू, स्वास्थ्य शाखा, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक शाखा, प्रहरी प्रतिनिधि, स्वास्थ्य चौकी प्रमुख, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, टोल विकास संस्था, बाल समूह तथा किशोरी समूहका प्रतिनिधिहरूसँग चरणगत रूपमा संवाद र छलफल गरिएको छ। यी छलफलहरू कहिले नगरपालिकाको आफ्नै पहलमा त कहिले सहयोगी संस्थाको पहलमा सञ्चालन भएका थिए। यसरी गरिएको निरन्तर परामर्श प्रक्रियाले स्थानीय यथार्थ, समस्या र प्राथमिकताहरूलाई गहिरो रूपमा बुझ्न सहयोग पुर्याएको छ।

किशोर-किशोरी, अभिभावक, हालै विवाह गरेका जोडीहरू तथा बालविवाहको प्रत्यक्ष अनुभव गरेका व्यक्तिहरूसँग पनि प्रमुख सूचनादाताका रूपमा छुट्टाछुट्टै अन्तर्वार्ता र समूहगत छलफल गरिएको थियो। यी छलफलहरूबाट बालविवाह र दाइजो प्रथाका बदलिँदा स्वरूप, नयाँ जोखिम कारकहरू तथा समुदायस्तरका व्यवहारगत चुनौतीहरू पहिचान गर्न महत्वपूर्ण जानकारी प्राप्त भएको छ।

रणनीतिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा विद्यमान कानुनी तथा नीतिगत दस्तावेजहरूलाई समेत आधारका रूपमा लिइएको छ। विशेषतः बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२, बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना २०८२, प्रचलित कानूनहरू, तथा स्थानीय स्तरमा तयार गरिएका बाल संरक्षणसम्बन्धी नीतिगत दस्तावेजहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी स्थानीय सन्दर्भ अनुकूल रणनीति र कार्यदिशा तय गर्न सहयोग लिइएको छ।

यस रणनीतिक योजना तर्जुमा कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागी सरोकारवालाहरूबाट प्राप्त सुझाव, अनुभव र पृष्ठपोषणलाई मुख्य आधारका रूपमा ग्रहण गरिएको छ। साथै, आवश्यकता अनुसार सहायक सन्दर्भ अध्ययन र प्राविधिक विश्लेषणलाई पनि समावेश गरी योजना निर्माणलाई यथार्थपरक, सहभागितामूलक र कार्यान्वयनयोग्य बनाउने प्रयास गरिएको छ।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

६. रणनीतिक योजनाको मूल्य र मान्यता

- बालविवाह र दाइजो प्रथा कानुनी रूपमा दण्डनीय अपराध भए तापनि, बरहथवा नगरपालिकामा यी दुवै अभ्यास पूर्ण रूपमा अन्त्य हुन सकेका छैनन्। विशेषगरी किशोर-किशोरीहरू माझ इन्टरनेट, सामाजिक सञ्जाल तथा आधुनिक सञ्चार माध्यमहरूको बढ्दो प्रयोग, भावनात्मक सम्बन्ध, देखासिकी र दाइजो-केन्द्रित लोभका कारण भागी विवाह तथा उमेर नपुग्दै विवाहको जोखिम बढ्दै गएको छ। नेपालको संविधान, २०७२ तथा प्रचलित कानुनले बालविवाह र दाइजो प्रथालाई बन्देज गरेकाले, नगरपालिकाले यी विषयलाई प्राथमिकताका साथ सम्बोधन गर्ने कार्यक्रमहरू केन्द्रित गर्न आवश्यक छ।
- “छोरी अर्काको धन”, “छोरा घरको सहारा” जस्ता गहिरो पितृसत्तात्मक सोच र दाइजो दिने—लिने सामाजिक दबाव बालविवाह र लैङ्गिक असमानताको मुख्य आधार हुन्। यस्ता मान्यतामा आमूल परिवर्तन गर्दै छोरीहरूलाई सम्मान, सुरक्षा र समान अवसरको वातावरण सिर्जना गर्नु आवश्यक छ। साथै बालबालिका तथा किशोर—किशोरीहरूले आफ्नो विवाहसम्बन्धी निर्णय स्वतन्त्र, सूचित र आफ्नै भावना तथा विचार अनुसार गर्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्नु यस रणनीतिक योजनाको मूल मान्यता हो।
- बालविवाह र दाइजो प्रथा बहु-आयामिक तथा बहु-सरोकारको सवाल भएकाले यसको अन्त्यका लागि एकल प्रयास पर्याप्त हुँदैन। बरहथवा नगरपालिकामा निर्वाचित जनप्रतिनिधि, विषयगत शाखा, प्रहरी, स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय, विकास साझेदार, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज, धार्मिक तथा सामुदायिक अगुवा, अभिभावक तथा स्वयं बालबालिका र किशोर-किशोरीहरूको सक्रिय र समन्वयात्मक सहभागिता अनिवार्य छ। त्यसैले नगरपालिकाले प्रभावकारी कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन संयन्त्रको विकास गरी एकीकृत अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने मान्यता यस योजनाले राखेको छ।
- बालविवाह र दाइजो प्रथाका कारण उत्पन्न जोखिम, हिंसा र बहिष्करणमा परेका विवाहित तथा अविवाहित बालबालिका र किशोर-किशोरीहरूलाई सशक्त बनाउनु यस रणनीतिक योजनाको महत्वपूर्ण मूल्य हो। उनीहरूलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, सीप विकास, आत्मनिर्भरता र सुरक्षित जीवनका अवसरहरू प्रदान गर्दै आफ्नो पूर्ण क्षमताको उपयोग गर्न सक्षम बनाइनु आवश्यक छ, जसबाट नगरपालिकाको समग्र सामाजिक र आर्थिक विकासमा उनीहरूको समान सहभागिता सुनिश्चित हुन्छ।
- स्थानीय तहलाई प्राप्त संवैधानिक स्वायत्तताको सदुपयोग गर्दै, बरहथवा नगरपालिकाले आफ्नै नेतृत्वमा बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यसम्बन्धी नीति, कार्यक्रम र कार्ययोजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता यस योजनाले स्वीकार गरेको छ। उपलब्ध स्रोत-साधनको पहिचान र प्रभावकारी परिचालनमार्फत बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई केन्द्रमा राखी दिगो परिवर्तन ल्याउनु रणनीतिक प्राथमिकता हो।
- बरहथवा नगरपालिकालाई बालविवाह, दाइजो प्रथा लगायत बालबालिकविरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण, बेवास्ता र दुर्व्यवहारबाट मुक्त स्थानीय तहको रूपमा स्थापित गर्नु यस रणनीतिक योजनाको

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

दीर्घकालीन लक्ष्य र साझा प्रतिबद्धता हो। यसका लागि सबै सरोकारवालालाई उत्तरदायी, संवेदनशील र प्रतिबद्ध बनाउनु आवश्यक मानिएको छ।

७. रणनीतिक योजनाका सिद्धान्तहरू

बरहथवा नगरपालिकामा बालविवाह तथा दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि तयार पारिएको यस रणनीतिक योजना निम्न सैद्धान्तिक मान्यताहरूमा आधारित रहेको छ। यी सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात् गर्दै योजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गरिनेछ।

७.१. समानताको अधिकार

प्रत्येक बालबालिकालाई लिङ्ग, उमेर, जातीयता, धर्म, भाषा, सामाजिक-आर्थिक अवस्था, अपाङ्गता, वैवाहिक स्थिति, संस्कृति वा अन्य कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगरी समान अधिकार प्राप्त हुनुपर्दछ। बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका सबै कार्यक्रम तथा सेवाहरू समान पहुँच र समावेशितामा आधारित रहनेछन्।

७.२. बालबालिकाको सर्वोत्तम हित

बालबालिकासँग सम्बन्धित कुनै पनि नीति, कार्यक्रम वा निर्णय गर्दा उनीहरूको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र भावनात्मक विकासलाई केन्द्रमा राख्दै सर्वोत्तम हित सुनिश्चित गरिनेछ। बालविवाह र दाइजोका कारण उत्पन्न जोखिमहरूबाट बालबालिकालाई जोगाउनु यस योजनाको प्राथमिक मान्यता हो।

७.३. बालबचाउ र विकासको अधिकार

प्रत्येक बालबालिकालाई सुरक्षित, सम्मानजनक र सहयोगी वातावरणमा हुर्किन पाउने, शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण, सीप विकास तथा आत्मनिर्भर जीवनका अवसर प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरिनेछ। बालविवाह र दाइजो प्रथाले बालबालिकाको समग्र विकासमा पुर्याउने नकारात्मक असर न्यूनीकरण गर्नु यस योजनाको मुख्य उद्देश्य हो।

७.४. संरक्षणको सुनिश्चितता

बालविवाह, दाइजो प्रथा तथा अन्य सबै प्रकारका हानिकारक अभ्यास, हिंसा, शोषण, उपेक्षा र दुर्व्यवहारबाट बालबालिका तथा किशोर-किशोरीहरूको प्रभावकारी संरक्षण गरिनेछ। जोखिममा रहेका तथा प्रभावित बालबालिकाका लागि समयमै उद्धार, परामर्श, न्यायमा पहुँच र पुनर्स्थापना सेवाहरू प्रवर्धन गरिनेछ।

कल्पना कुमारी कन्दुवाल
नगर प्रमुख

७.५. अर्थपूर्ण सहभागिता र सशक्तिकरण

बालबालिका तथा किशोर-किशोरीहरूलाई उनीहरूको उमेर र परिपक्वताअनुसार आफ्ना विचार व्यक्त गर्न, सुन्ने र निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुने अवसर प्रदान गरिनेछ। विशेष गरी बालिकाहरूको सशक्तिकरण मार्फत विवाह, शिक्षा र जीवनसम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा उनीहरूको पहुँच र नेतृत्व क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।

७.६. बालमैत्री वातावरणको प्रवर्धन

परिवार, विद्यालय, सरकारी कार्यालय, स्वास्थ्य संस्था, समुदाय, सार्वजनिक स्थल, विकास संरचना तथा सञ्चार माध्यमहरूमा सबै बालबालिकाका लागि सुरक्षित, समावेशी र मैत्रीपूर्ण वातावरण सिर्जना गर्न बरहथवा नगरपालिका निरन्तर प्रयासरत रहनेछ। बालबालिकासँग सम्बन्धित सेवा, संरचना र कार्यक्रमहरूमा उनीहरूको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्न चेतना अभिवृद्धि तथा निरन्तर वकालत गरिनेछ।

७.७. राज्य र स्थानीय तहको दायित्व

नेपालको संविधान, दिगो विकास लक्ष्य (२०१६-२०३०) तथा अन्य राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता अनुसार बालविवाह र दाइजो प्रथालाई बालअधिकार उल्लङ्घनका रूपमा स्वीकार गर्दै यसको रोकथाम, संरक्षण र न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्नु राज्य तथा स्थानीय तहको दायित्व हो। यस रणनीतिक योजना मार्फत बरहथवा नगरपालिकाले आफ्नै नेतृत्वमा प्रभावकारी नीति, कार्यक्रम र समन्वयात्मक पहल अघि बढाउने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछ।

८. रणनीतिक दावी विवरण

८.१ परिकल्पना

“बालविवाह र दाइजो मुक्त, सुरक्षित र समृद्ध बालमैत्री बरहथवा”

८.२ ध्येय

बालअधिकारको पूर्ण प्रत्याभूति गर्दै बालविवाह तथा दाइजो प्रथा मुक्त, सुरक्षित, समान र सम्मानजनक समाजको स्थापना गर्नु।

८.३ लक्ष्य

वि.सं. २०८७ साल भित्र बरहथवा नगरपालिकामा बालविवाहको अन्त्य गर्नु तथा दाइजो प्रथालाई सामाजिक रूपमा अस्वीकार्य अभ्यासका रूपमा रूपान्तरण गर्नु।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

८.४ उद्देश्यहरू

माथि उल्लेखित लक्ष्य हासिल गर्नका लागि देहायबमोजिमका उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छः

क्षमता अभिवृद्धि र व्यवहार परिवर्तन

तालिम, अन्तर्क्रिया, प्रतियोगिता, कार्यशाला, बैठक, समुदायस्तरीय छलफल, भ्रमण तथा अनुभव आदान—प्रदानजस्ता कार्यक्रम मार्फत बालबालिका तथा किशोर—किशोरीहरूको ज्ञान, सीप र आत्मविश्वास अभिवृद्धि गरी उनीहरूलाई बालविवाह तथा दाइजो प्रथा विरुद्ध परिवर्तनका संवाहक बनाइनेछ।

शिक्षामा पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चितता

विद्यालयहरूको अनुगमन तथा स्तरोन्नति गर्दै सबै बालबालिका तथा किशोर—किशोरीका लागि गुणस्तरीय औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षा सुनिश्चित गरिनेछ। माध्यमिक तहसम्म अध्ययन निरन्तरता कायम गर्न विशेष प्रयास गरिनेछ, जसले बालविवाह र दाइजो प्रथाको जोखिम न्यूनीकरणमा योगदान पुर्याउनेछ।

समुदायस्तरमा सहभागितामूलक पहल

बस्तीस्तरमा सञ्चालन हुने बालविवाह तथा दाइजो अन्त्यसम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रमहरूमा बालक, किशोर, पुरुष तथा अभिभावकहरूको सक्रिय सहकार्य र सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ, ताकि सामाजिक सोच र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकियोस्।

परिवारको उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता

बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यमा परिवार तथा आफन्तको प्रमुख भूमिका रहने भएकाले उनीहरूलाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाइनेछ। गैरजिम्मेवार व्यवहार गर्ने व्यक्तिहरूलाई विद्यमान कानूनअनुसार कारवाही तथा दण्ड—जरिवानाको व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा लागू गरिनेछ।

नीति, कार्यविधि र बहुवर्षीय कार्ययोजना विकास

बालविवाह तथा दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि एकीकृत आवधिक योजना, कार्यविधि तथा बहुवर्षीय कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेट सुनिश्चित गरिनेछ।

समन्वयात्मक र प्रभावकारी कार्यान्वयन

बालविवाह र दाइजो विरुद्ध सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूमा दोहोरोपना हटाई सबै सरोकारवालाबीच प्रभावकारी समन्वय, सहकार्य र सञ्चार कायम गर्दै ठूलो प्रभाव पार्ने सघन कार्ययोजना लागू गरिनेछ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली सुदृढीकरण

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

बालविवाह तथा दाइजो अन्त्यका लागि सञ्चालन गरिएका कार्यक्रमहरूको नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा सिकाइ आदान—प्रदानलाई प्रभावकारी बनाइनेछ।

स्रोत परिचालन र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि

बरहथवा नगरपालिका तथा विकास साझेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा उपलब्ध स्रोत—साधनको पहिचान र प्रभावकारी परिचालन गरिनेछ। साथै सरोकारवाला निकायहरूको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्दै दिगो कार्यान्वयन सुनिश्चित गरिनेछ।

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरू कार्यान्वयन गर्न विस्तृत कार्ययोजना तयार गरी तुरुन्तै कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। सो विस्तृत कार्ययोजना अनुसूची -२ मा उल्लेख गरिएको छ।

९. रणनीति

९.१ रणनीति हरू

यस रणनीतिक योजनाले लिएका उद्देश्यहरू प्रभावकारी रूपमा हाँसिल गर्न बरहथवा नगरपालिकाले देहायबमोजिमका व्यवहारिक, समन्वयात्मक तथा दिगो रणनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछः

लैङ्गिक रूपान्तरणात्मक दृष्टिकोणको प्रयोग

बालिका तथा किशोरीहरूको सशक्तीकरणका लागि लैङ्गिक समानता, सामाजिक मान्यतामा परिवर्तन र शक्ति सम्बन्ध रूपान्तरणलाई केन्द्रमा राखी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ, जसले बालविवाह र दाइजो प्रथाको जडमै प्रहार गर्नेछ।

उच्च जोखिममा रहेका समूहलाई प्राथमिकता

बालविवाह तथा दाइजो प्रथाको उच्च जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत, विपन्न समुदायका बालिका, किशोरी, विवाहित बालिका तथा महिलाहरूलाई सबै कार्यक्रमहरूको प्रत्यक्ष लाभान्वित समूहका रूपमा प्राथमिकताका साथ सहभागी गराइनेछ।

परिवार र समुदाय केन्द्रित सामाजिक परिचालन

सामाजिक परिचालन विधिमाफत परिवार, अभिभावक, समुदायका अगुवा, धार्मिक तथा सामाजिक व्यक्तित्वहरूलाई बालविवाह र दाइजो अन्त्यका लागि सकारात्मक सोच र व्यवहार परिवर्तनमा संलग्न गराइनेछ।

बालकेन्द्रित सामुदायिक विकासको अवधारणा

बालबालिका र किशोर—किशोरीलाई विकासको केन्द्रमा राखी उनीहरूको सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य र सहभागितालाई प्राथमिकता दिँदै बालकेन्द्रित सामुदायिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

सवाल-आधारित सामूहिक पैरवी अभियान

बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि कानुनी कार्यान्वयन, सामाजिक उत्तरदायित्व र व्यवहार परिवर्तनमा केन्द्रित सवाल—आधारित सामूहिक पैरवी अभियान निरन्तर सञ्चालन गरिनेछ।

बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता

बालविवाह र दाइजो प्रथा केवल महिला वा बालिकाको मुद्दा नभएकाले बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गरी समान जिम्मेवारीको भावना विकास गरिनेछ।

राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक रणनीतिसँग समन्वय

संघीय तथा मधेश प्रदेश सरकारले बालविवाह र दाइजो अन्त्यका लागि अघि सारेका नीति, रणनीति तथा कार्ययोजनासँग समन्वय हुने गरी स्थानीय कार्ययोजना निर्माण गरी राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तमा योगदान पुर्याइनेछ।

साझा बुझाइ र समन्वयको विकास

नगरपालिका, वडा समिति, राजनीतिक दल, नेपाल प्रहरी, सामाजिक संघसंस्था, बाल समूह, किशोरी तथा युवा सञ्जाल, महिला समूह, परिवार तथा अन्य सरोकारवालाबीच बालविवाह र दाइजो शून्यमा झार्ने साझा लक्ष्यप्रति समान बुझाइ र प्रतिबद्धता विकास गरिनेछ।

बहुवर्षीय एकीकृत योजना र बजेट सुनिश्चितता

बरहथवा नगरपालिकाले बालविवाह तथा दाइजो अन्त्यका लागि बहुवर्षीय एकीकृत आवधिक योजना तर्जुमा गरी वार्षिक योजना र बजेटमार्फत प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नेछ।

नीति तथा कानुनी सुदृढीकरणका लागि पैरवी

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा सम्बन्धित कानूनहरूमा बालविवाह र दाइजो अन्त्यसम्बन्धी स्पष्ट मापदण्ड र कार्यविधि अनिवार्य रूपमा समावेश गर्न पैरवी गरिनेछ।

अनुगमन, सुपरीवेक्षण र मूल्याङ्कन प्रणाली विस्तार

बालविवाह तथा दाइजो अन्त्यका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न प्रत्येक वडा कार्यालयस्तरमा अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कन संयन्त्र विस्तार र सुदृढीकरण गरिनेछ।

कल्पना कुमारी कुडवाल
नगर प्रमुख

संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि

बाल समूह, किशोरी तथा युवा सञ्जाल, महिला समूह तथा बालअधिकार संरक्षणमा क्रियाशील संघसंस्थाहरूको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरी दिगो अभियान सञ्चालनमा सहयोग पुर्याइनेछ।

स्रोत परिचालन र सेवा प्रवाह सुदृढीकरण

नगरपालिकाको सेवा प्रवाहलाई चुस्त बनाउँदै विकास साझेदार संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा बालविवाह र दाइजो अन्त्यका लागि स्रोतको पहिचान, विनियोजन र प्रभावकारी परिचालन गरिनेछ।

मुलप्रवाहीकरण

नगरपालिकामा कार्यरत संघसंस्थाहरूले सञ्चालन गर्ने सबै विकास तथा सामाजिक कार्यक्रमहरूमा बालविवाह र दाइजो अन्त्यलाई अन्तर्सम्बन्धित सवालका रूपमा समावेश गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।

९.२ कार्ययोजनाका मान्यताहरू

बरहथवा नगरपालिकाले बालविवाह तथा दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि तयार गरिने सबै रणनीतिक तथा कार्ययोजनाहरू देहायका मूल मान्यताहरूमा आधारित भई कार्यान्वयन गर्नेछः

- रणनीतिक योजना तथा कार्ययोजनाका सबै कार्यक्रम र गतिविधिहरू बालबालिका तथा किशोर—किशोरीको सर्वोत्तम हितलाई केन्द्रमा राखी तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिनेछ।
- कार्ययोजना अन्तर्गत गरिने सम्पूर्ण प्रयासहरू बालबालिकाको संरक्षण, सुरक्षित जीवन, शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य, शिक्षा र समग्र विकास सुनिश्चित गर्न समर्पित हुनेछन्।
- नगरपालिकाले आफ्ना क्षेत्रभित्रका सबै सेवा प्रदायक निकायहरूलाई बालविवाह तथा दाइजो प्रथा अन्त्यमा प्रभावकारी योगदान पुर्याउन र आफ्ना भूमिकाप्रति गम्भीर रूपमा जवाफदेही बन्न प्रेरित तथा बाध्य बनाउनेछ।
- स्थानीय तहको वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा दिगदर्शनअनुसार बालविवाह तथा दाइजो अन्त्यलाई प्राथमिकताका रूपमा समावेश गरी आवश्यक बजेट सुनिश्चित गर्न प्रदेश/संघीय सरकारसँग निरन्तर पैरवी गरिनेछ।
- बालविवाह तथा दाइजो प्रथाबाट उत्पन्न सामाजिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य तथा संरक्षणसम्बन्धी असरहरू राज्यको दायित्वभित्र पर्ने विषय भएकोले राज्यले त्यसको जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने मान्यतालाई आत्मसात गरिनेछ।
- नगरपालिकाले बालविवाह तथा दाइजो प्रथा विरुद्धको अभियानलाई आवधिक योजना तर्जुमा गरी प्राथमिकताका साथ शीघ्र कार्यान्वयनमा लैजानेछ, ताकि दिगो र प्रभावकारी परिणाम हासिल गर्न सकियोस्।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

१०. कार्ययोजनाको समय र सरोकारवाला

१०.१ समयसीमा

यस रणनीतिक योजनाको समयावधी ५ वर्ष (२०८२-२०८७) रहनेछ ।

१०.२ सरोकारवाला

रणनीतिक योजनाको मुख्य लक्षित समूहहरू देहाय बमोजिम छन्:

अ) प्रत्यक्ष सरोकारवाला:

१. बालबालिका तथा किशोर-किशोरी मुख्य रूपमा बालविवाहको जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत तथा विपन्न समुदायका बालिका/किशोरी र विवाहित तथा युवा महिलाहरू

२. उनीहरूका परिवारजन र अभिभावक

आ) अप्रत्यक्ष सरोकारवाला:

१. सरकार र सरकारका निकायहरू
२. स्थानीय गैरसरकारी संघ, संस्थाहरू
३. स्थानीय सहकारी, लघुवित्त कम्पनी र शैक्षिक संस्थाहरू
४. स्थानीय तहमा रहेका विभिन्न छाता संगठनहरू
५. पत्रिका, रेडियो तथा विभिन्न सञ्चार माध्यमहरू
६. धार्मिक संस्थाहरू
७. धार्मिक गुरुहरू
८. स्वयम् सेविका तथा स्वास्थ्य आमा समूहहरू
९. बाल समूह र किशोर-किशोरी सञ्जाल
१०. टोल विकास संस्था लगायत अन्य विभिन्न स्थानीय समूह एवम् सञ्जालहरू
११. समुदाय

जिम्मेवारी र भूमिका

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

११. जिम्मेवारी र भूमिका

११.१. स्थानीय सरोकारवालाहरू र नगरपालिकाका बीच सम्बन्ध र जिम्मेवारी

क्र.स	स्थानीय सरोकारवालाहरू (सरकारी निकाय, संघ, संस्था र संयन्त्र)	रणनीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयनमा नगरपालिकासँगको सम्बन्ध	सरोकारवालाहरूको विशेष जिम्मेवारी
१	वडा कार्यालयहरू	मार्गदर्शन/निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्यमा कार्यान्वयन गर्ने र जिम्मेवारी लिने	स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा उल्लेख बालविवाह, दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि कार्यहरू गर्ने जिम्मेवारी लिने ।
२	शैक्षिक संस्थाहरू	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	सामाजिक विषयको अध्यापकलाई बालविवाह, दाइजो प्रथाका नकारात्मक पक्षहरूबारे बालबालिकाहरूलाई अनुशिक्षण गर्ने गरी जिम्मेवार बनाउने, बालबालिकाहरूलाई बालविवाह, दाइजो प्रथा विरुद्ध परिवर्तनको संवाहक बनाउने । अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने ।
३	बालअधिकार समिति	निर्देशन प्राप्त गर्ने, समन्वय, सहयोग र सहकार्य	घटना व्यवस्थापन, अभिलेखीकरण, जोखिममा रहेको समूह पहिचान गर्ने, बालविवाह, दाइजो प्रथा विरुद्ध अभियान, सचेतना, सूचना प्रवाह ।
४	विषयगत शाखा	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	बालविवाहको जोखिममा रहेका परिवारलाई सेवा, सुविधा सरल तरिकाबाट उपलब्ध गराउने, सो सम्बन्धमा कार्यनीति बनाउने आफ्ना शाखाका कार्यक्रमहरू मार्फत बाल संरक्षणका विषयहरूलाई समावेश गर्ने ।
५	सुरक्षा निकायहरू	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	बालविवाह, दाइजो प्रथा विरुद्ध कानून कार्यान्वयन तथा कारबाही । सामुदायिक प्रहरी अन्तर्गत साझेदारी कार्यक्रम ।
६	गैरसरकारी संघ, संस्था	समन्वय र सहकार्य	बालविवाह, दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि साझेदारी विकास, संयुक्त योजना निर्माण र कार्यान्वयन ।
७	महिला/आमा समूह	सहकार्य, समन्वय, सचेतना र खबरदारी	घरमा बालबालिकाको शिक्षा, पोषण र सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, बालविवाह, दाइजो प्रथा विरुद्धको अभियानमा सहभागी र अन्य संघ, संस्था तथा कार्यालयहरूसँग सहकार्य गर्ने ।
८	महिला स्वास्थ्य स्वयम् सेविका	निर्देशन प्राप्त गर्ने सहकार्य र समन्वय	बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य निरीक्षण, घरदैलो अभियान गर्ने, बालविवाहविरुद्ध सूचना प्रवाह, सबै शिशुहरूको खोपमा पहुँच वृद्धि गर्ने, स्वास्थ्य सूचना तथा सेवा प्रवाह गर्ने ।
९	बाल/युवा क्लब	सहकार्य, समन्वय, सहभागिता, अनुगमन र खबरदारी	बाल सहभागिता अभिवृद्धि, बालविवाह, दाइजो प्रथा विरुद्ध घरदैलो अभियान गर्ने, नगरपालिकालाई

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

		नियमन, सहयोग र सहकार्य	कार्ययोजना अनुसार कार्य गर्न सहयोग गर्ने । आफ्नो नियमित बैठकमा बालविवाहविरुद्ध एजेन्डा राखी छलफल गर्ने ।
१०	व्यवसायी, उद्योगी	नियमन, सहयोग र सहकार्य	बालविवाहको जोखिममा रहेका किशोरी, युवा महिलाहरूलाई रोजगारी र ईन्टर्नसिप सहयोग । छापा व्यवसायीहरूले विहेको कार्ड छाप्दा उमेरको एकिन गरेर मात्र छाप्ने ।
११	राजनीतिक दलहरू	साझा प्रतिवद्धताका लागि सहजीकरण, समन्वय, सहकार्य र नेतृत्व लिने	बालविवाह र दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि समान अवधारणासहित जिम्मेवारीबोध, बालविवाह, दाइजो प्रथाको अन्त्यका लागि नेतृत्व लिने र नीति, नियमको विकास गर्ने ।
१२	सञ्चार जगत	समन्वय र सहकार्य	बालविवाह, दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि सूचना प्रवाह र सरोकारवालाहरूसँग छलफल, सरोकारवालाहरूको प्रतिवद्धता लिने ।
१३	अभिभावक तथा शिक्षक	कार्यान्वयन, नियमन, समन्वय, सहकार्य र खबरदारी	बालविवाह, दाइजो प्रथा विरुद्ध जिम्मेवारी बोध, छोराछोरीलाई सहयोग, नीति, नियमको पालना, सक्रिय सहकार्य
१४	सहकारी	सहयोग र सहकार्य	शेयर सदस्यहरूलाई बाल अधिकार प्रवर्द्धनका लागि मनोपरामर्श एवम् छलफल गर्ने
१५	धर्मगुरुहरू	समन्वय र सहकार्य	जिम्मेवारीपूर्वक बालविवाह नगराउने, लगन निकाल्नु पर्ने भएमा २० वर्ष पारी निकालिदिने, बालविवाह र धार्मिकता बीच कुनै सम्बन्ध छैन भन्ने वकालत गर्ने । चेतनामूलक कार्यक्रम गर्ने
१६	सामुदायिक वन	कार्यान्वयन, नियमन र समन्वय	समिति सदस्यहरूलाई बालविवाह, दाइजो प्रथा न्यूनीकरणमा योगदान गर्न आह्वान गर्ने
१७	टोल विकास संस्था	सहकार्य, समन्वय, निगरानी र खबरदारी	टोलस्तरमा बालविवाह र दाइजो प्रथाविरुद्ध नियमित छलफल र सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, जोखिममा रहेका बालबालिका तथा परिवार पहिचान गरी वडा कार्यालय, बालअधिकार समिति तथा सम्बन्धित निकायलाई जानकारी गराउने, समुदायभिन्न हुने बालविवाह र दाइजोसम्बन्धी गतिविधिमा सामाजिक निगरानी तथा खबरदारी गर्ने, तथा नगरपालिकाको रणनीति र कार्ययोजनाअनुसार कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने ।
१८	महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	समन्वय र सहकार्य

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

१९	स्वास्थ्य संस्था	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य निरीक्षण, घरदैलो अभियान गर्ने, बालविवाहविरुद्ध सूचना प्रवाह, सबै शिशुहरूको खोपमा पहुँच वृद्धि गर्ने, स्वास्थ्य सूचना तथा सेवा प्रवाह गर्ने ।

११.२. क्षमता अभिवृद्धि समिति

सरकारी, गैरसरकारी समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गर्न, अनुगमन तथा पृष्ठपोषण गरी कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन, एकद्वार प्रणाली मार्फत दोहोरोपन हटाउन र बहुआयामिक तथा एकीकृत असर पारी बालविवाह, दाइजो प्रथाको अन्त्य गर्नका लागि समिति तयार पारिने छ ।

जिम्मेवारी

१. नगरपालिकामा उपस्थित मानव स्रोत परिचालन ।
२. आवश्यकता अनुसार तालिम तथा अन्तरक्रिया सञ्चालन गर्ने ।
३. पदाधिकारी, शाखा कर्मचारीहरू र समुदायको मानवीय क्षमता विकासमा योजनाबद्ध कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
४. बालविवाह, दाइजो मुक्त वडा घोषणामा सहयोग गर्ने ।
५. बालकोष अभिवृद्धिमा पैरवी गर्ने ।
६. आवश्यकताका आधारमा ज्ञान, सीप, प्रविधि विकास गर्न तालिम, गोष्ठी, अध्ययन अवलोकन भ्रमणका कार्यक्रम पर्याप्त सञ्चालन गर्ने ।
७. नगरपालिकामा सञ्चालित कार्यक्रमको अनुगमन तथा पृष्ठपोषण गर्ने ।
८. कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन, एकद्वार प्रणाली मार्फत दोहोरोपन हटाउन भूमिका खेल्ने ।
९. बहुआयामिक तथा एकीकृत असर पारी बालविवाह र दाइजो प्रथाको अन्त्य गर्न एकीकृत कार्ययोजना तयार पार्ने । बास्केट फण्ड (डालो कोष) को विकास गरी सघन कार्यक्रम सञ्चालन तालिकासहित बैठक राख्ने र परिचालन गर्ने

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

११.३ कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति

यस रणनीतिक योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, समन्वय तथा नियमित अनुगमन—मूल्याङ्कन सुनिश्चित गर्न बरहथवा नगरपालिकामा कार्यान्वयन, समन्वय तथा अनुगमन—मूल्याङ्कन समिति गठन गरिनेछ। उक्त समितिमा नगरपालिकाको नेतृत्वदायी भूमिका रहनेछ। यस समितिले “बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२”, “बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना २०८२” तथा दाइजो प्रथा अन्त्यसम्बन्धी विद्यमान राष्ट्रिय कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको मर्मअनुसार संघीय सरकार र मधेश प्रदेश सरकारसँग आवश्यक समन्वय गर्दै कार्य गर्नेछ। रणनीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयनका लागि नगरपालिकाको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको संयोजकत्वमा देहाय बमोजिमका सम्बन्धित शाखा, निकाय तथा सरोकारवालाका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित समिति रहनेछ। समितिले यस रणनीति तथा कार्ययोजनामा समावेश गरिएका बालविवाह र दाइजो प्रथा विरुद्धका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरूलाई नगरपालिकाभित्रका वडा कार्यालयहरू, नेपाल प्रहरी, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्थाहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू तथा नागरिक समाजसँग समन्वय गरी वार्षिक योजना तथा कार्यक्रममार्फत प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन, समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ। यस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारहरू, आवश्यकता र प्राथमिकताको आधारमा अनुसूची -३ मा उल्लेख भएअनुसार निर्धारण गरिनेछ। आवश्यकता अनुसार समितिको कार्यसम्पादन प्रभावकारी बनाउन उप-समिति वा कार्यदल गठन गर्न सकिने व्यवस्था समेत रहनेछ।

१) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, नगरपालिकाको कार्यालय	संयोजक
२) वडा अध्यक्ष मध्येबाट ३ जना (कार्यपालिकाले तोके बमोजिम)	सदस्य
३) नगर कार्यपालिकाको महिला सदस्य (कार्यपालिकाले तोके बमोजिम)	सदस्य
४) प्रमुख, शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा	सदस्य
५) प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा	सदस्य
६) नगरपालिका स्तरीय बाल समूह सञ्जालबाट १ जना बालक र १ जना बालिका	सदस्य
७) समितिले तोकेको नागरिक समाजको (कम्तिमा एक जना महिलासहित) ३ जना प्रतिनिधि	सदस्य
८) महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा	सदस्य सचिव

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

१२. रणनीतिक योजनाका सफलताका सूचकहरू

१२.१ रणनीतिको विभिन्न माध्यम मार्फत् प्रचारप्रसार गर्ने ।

१२.२ विद्यमान कानूनको कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने ।

१२.३ बालिका र किशोरीको सशक्तीकरण गर्न, उनीहरूका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न, बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्न, परिवार र समुदायलाई सक्रिय रूपमा परिचालन गर्न, आवश्यक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने, साथै कानून र नीतिको सुदृढीकरण र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिने ।

१२.४ नगरपालिकाले आवधिक योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने । संघ, संस्थाहरूलाई सोही योजना अनुसार कार्यक्रममा समायोजन गर्न र कार्यान्वयन गर्नका लागि समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

१२.५ नगरपालिकाबाट गर्नुपर्ने अनुगमन र मूल्याङ्कन नियमित गर्ने ।

१२.६ विद्यमान संयन्त्रहरू र सरोकारवालाहरूले तोकिएको जिम्मेवारी इमान्दारी एवम् कुशलतापूर्वक निभाउने ।

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ :

नगरपालिकाको वडागत जनसांख्यिक विवरण

वडा	जम्मा	पुरुष	महिला
१	६,८८१	३,३८९	३,४९२
२	४,२२१	२,१३५	२,०८६
३	६,९२६	३,४७३	३,४५३
४	१,६९९	८४७	८५२
५	८,१४७	४,२२४	३,९२३
६	३,३६५	१,७२९	१,६३६
७	६,९०९	३,५३०	३,३७९
८	३,३८४	१,७३४	१,६५०
९	५,१३०	२,५२६	२,६०४
१०	४,५१३	२,२५३	२,२६०
११	५,२४६	२,६२३	२,६२३
१२	३,५१३	१,७८६	१,७२७
१३	३,१६९	१,५७०	१,५९९
१४	४,९७९	२,५६०	२,४१९
१५	३,६७२	१,८०८	१,८६४
१६	४,४१०	२,२२७	२,१८३
१७	२,४७९	१,२२४	१,२५५
१८	२,४७७	१,२७७	१,२००
कुल	८१,१२०	४०,९१५	४०,२०५

अनुसूची - २

बालविवाह, दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि कार्ययोजना

क) बालिका र किशोरी क्षमता विकासका लागि

क्र.स.	कार्यक्रम र गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	बजेट (रु. हजारमा)
१	बालबालिका र किशोरी लक्षित सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने (सडकनाटक, बालविवाह/दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि अभिमुखीकरण, एफएम रेडियोबाट सूचना प्रवाह गर्ने)	चार पटक	त्रैमासिक	बडा, नगरपालिकाको, स्वास्थ्य, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा लगायत सरोकारवाला निकायहरु	साझेदार संस्था, एफएम रेडियो, विज्ञहरुको समन्वयमा सामग्री तयार पारी नगरपालिका, वडाको नेतृत्वमा	रु ३००
२	बालविवाह/दाइजो प्रथा विरुद्धका लागि बालबालिकाको समूह निर्माण गर्ने (१८ वटै वडाहरूमा)	एकपटक	तत्काल	स्थानीय सरकार	महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा मार्फत संघसंस्थाको साझेदारीमा	२००
३	जिविकोपार्जनका लागि सीपमूलक क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्ने (विशेषगरी विद्यालय बाहिरका बालबालिका)	आवश्यकता अनुसार	तत्काल सुरु गर्ने	स्थानीय सरकार	विज्ञको सल्लाह अनुरूप CATEVA को समन्वयमा	३००
४	बस्ति र वडास्तरमा हुने योजना तर्जुमा बैठकमा आम सहभागिताका लागि बालिका, किशोरी, युवा महिला लगायत किशोर र पुरुषहरुको परिचालन	आवश्यकता अनुसार,	वैशाख र जेठ	बाल समूह, किशोर-किशोरी समूह, अभिभावक र वडाहरु	बस्ति र वडास्तरमा हुने योजना तर्जुमा बैठकमा आम सहभागिताका लागि बालिका, किशोरी, युवा महिला लगायत किशोर र पुरुषहरुको परिचालन	२००

बरहथवा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
बरहथवा, सर्लाही
मधेश प्रदेश
२०७३ प्रदत्त

कल्पना कुमारी कर्जुवाल
नगर प्रमुख

५	तालिम प्राप्त शिक्षक, शिक्षिकाहरुद्वारा बालविवाह/दाइजो प्रथा विरुद्ध अभिमुखीकरण -बालमैत्री सामाजिक सञ्जालबारे अन्तर्क्रिया र प्रतिवद्धता (विद्यालय र घरमा सामाजिक सञ्जाल व्यवस्थापन) तालिम प्राप्त अनमी र शिक्षिकाद्वारा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य र अधिकारसम्बन्धी बालिका र किशोरी अन्तर्क्रिया	तालिम प्राप्त शिक्षक शिक्षिकाहरुद्वारा बालविवाह/दाइजो प्रथा विरुद्ध अभिमुखीकरण २ पटक,	२०८३ असार भित्रमा	सुपरिवेक्षणमा तालिम प्राप्त शिक्षक, शिक्षिका बाल समूह	सुपरिवेक्षणमा तालिम प्राप्त शिक्षक, शिक्षिका	२५०
६		२ पटक,	१८ वडामा आव २०८२/८३ को तेस्रो चौमासिकमा	शिक्षा समितिको सुपरिवेक्षणमा तालिम प्राप्त अनमी र शिक्षिका	अनुभवी सहयोगी संस्थासँग मिलेर	३५
७	विवाहको जोखिममा रहेका बालबालिका, किशोर-किशोरी र युवा महिलाका लागि (परिवारसहित) लघुउद्यम तालिम	२ पटक, नपा वा पायक पर्ने स्थान	आव २०८२/८३ को तेस्रो चौमासिकमा	नपाको कृषि र पशु र उद्योग शाखाका तालिम प्राप्त कर्मचारी	घरदैलो कार्यक्रममा भेटिएकालाई प्राथमिकता (परामर्शपद्धि मात्र तालिम र आय आर्जन सहयोग)	४००
८	किशोरी सशक्तीकरण समूह, सञ्जाल गठन	१ पटक		नगरसरकारी संघ संस्था, वडा कार्यालय र नगरपालिका	बाल विवाह/दाइजो प्रथा न्यूनिकरणका लागि विभिन्न योजना निर्माण,	१५०
९	बालिका स्वास्थ्यका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम	चार पटक	त्रैमासिक	स्वास्थ्य शाखा		१५०

बरहथवा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
बरहथवा, सर्लाही
मधेश प्रदेश
२०७३

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

ख) बालिका र किशोरीका लागि गुणस्तरीय शिक्षाका लागि

क्र.स.	कार्यक्रम र गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कराले गर्ने	कसरी गर्ने	बजेट (रु. हजारमा)
१	विद्यालय बाहिर रहेका .सम्पूर्ण बालबालिकाहरुका लागि भर्ना अभियान सञ्चालन गर्ने	१ पटक	वैशाख मसान्त सम्म	शिक्षा शाखा .र विद्यालय	घरदैलो अभियान, सञ्चार माध्यमबाट सूचना प्रसारण गर्ने	१००
२	माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्य गर्ने	प्रत्येक वर्ष	विद्यालयमा शैक्षिक सत्रको सुरु देखि	स्थानीय तह	आवश्यक वचत व्यवस्थापन गरेर	
३	सुरक्षित, सफा र लैङ्गिकमैत्री शौचालय निर्माण	विद्यालयमा निर्माण १ पटक र सरसफाई नियमित	शैक्षिक सत्रको सुरु देखि	नगरपालिकाको समन्वयमा विद्यालयले	पुरानो भएमा मर्मत गर्ने र हुँदै नभएमा निर्माण गर्ने	१०००
४	सेनेटरी प्याड,पाठ्यपुस्तक, पोशाक, दिवा खाजाको व्यवस्था तथा उच्च शिक्षाको लागि छात्रवृत्ति	प्रत्येक वर्ष विद्यालयमा	शैक्षिक सत्रको सुरु देखि	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह	निश्चित मापदण्डको आधारमा	८००
५	महिला शिक्षकको व्यवस्थापन तथा विद्यालय व्यवस्थापनमा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता गराउने	विद्यालयमा	१ पटक शैक्षिक सत्रको सुरुमा	नगरपालिका र विद्यालयको समन्वयमा	महिला शिक्षकको दरबन्दी मिलाउने र दरबन्दी सिर्जना गर्ने	
६	बाल विवाह/दाइजो प्रथा, लैङ्गिक हिंसा, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सूचना तथा सेवाको सुनिश्चितता गर्ने	प्रत्येक महिनाको १ पटक विद्यालयमा	अन्तिम शुक्रबार	विद्यालयले गर्ने	शिक्षा, स्वास्थ्य , सामाजिक संघ संस्थाको समन्वय र सहकार्यमा	१००
७	विद्यालयको अतिरिक्त कृयाकलापमा बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने	प्रत्येक पटक विद्यालयमा	शुक्रबार	विद्यालयको अतिरिक्त	बालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।	२००

कल्पना कुमारी कन्दुवाल
नगर प्रमुख

४	धामी, झोक्रि र ज्योतिषहरु लगायतका धर्म गुरुहरुलाई बाल विवाह विरुद्ध तालिम	२ पटक, सबै वडाहरुमा	वैशाख र माघमा	वडा र गैरसरकारी संस्था	उनीहरुसँग समन्वय गरेर	१५०
५	बाल विवाहको जोखिममा रहेका बालक तथा किशोर परिवार लक्षित घरदैलो र परामर्श	४ पटक, सबै वडाहरुमा	हेरेक चौमासिकमा	वडा, स्वयंसेविका, सामाजिक परिचालक र गैरसरकारी संस्था	हेरेक घरमा पुग्ने, विशेषगरी जोखिम घरमा	१००
६	सकारात्मक अभिभावकत्व सम्बन्धी कक्षा संचालन	सबै वडाहरुमा वर्षको २ पटक	असोज र चैत्रमा	नगरपालिका, वडा कार्यालय, गैसस	छलफल, अन्तर्क्रिया, अभिमुखीकरण	१५०
७	घटना व्यवस्थापकको परिचालन	सबै वडाहरुमा	आ.व. ०८३/०८४	वडाहरु र गैसस	घटना व्यवस्थापक कार्यकर्ता	१५०

घ) परिवार र समुदाय परिचालनका लागि

क्र.स.	कार्यक्रम र गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	बजेट (रु. हजारमा)
१	बाल विवाह/दाइजो प्रथा का नकारात्मक असर र कानुनी व्यवस्थापका सम्बन्धमा आमा समुह, अभिभावक, धार्मिक गुरुहरुलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम	१८ पटक प्रत्येक वडामा	आ.व. २०८३/८४ को दोस्रो चौमासिक भित्र	नगरपालिका, वडा कार्यालय अन्तर्कृया गरेर	अन्तर्कृया गरेर	३००
२	छोरा र छोरी बीचको विभेद लगायत सामाजिक हानिकारक अभ्यास निरुत्साहित गर्ने घरदैलो अभियान	आवश्यकता अनुसार	आ.व. २०८३/०८४ को माघभित्र	वडा कार्यालयले स्थानीय टोलमा रहेका समूह, समितिसँग समन्वय गरेर	घरदैलो अभियान पोष्टर पम्पलेट वितरण गरेर	१००

बरहथवा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
बरहथवा, सर्लाही
२०७३

कल्पना कुमारी कडवाल
नगर प्रमुख

३	असल अभिभावकत्व सम्बन्धी ज्ञान सीपहरुको विकास गरी परिवार तथा विद्यालयमा अन्तरपुस्ता संवाद कार्यक्रम (१५ देखि २० वर्ष मुनिका लक्षित)	आ.व. २०८३/०८४ सम्ममा	विद्यालयमा	संघ संस्थाको सहयोग र वडा कार्यालयको अन्तर्कृया, छलफल	१००
४	बाल विवाह/दाइजो प्रथा विरुद्धका सचेतनामुलक सन्देश तथा कार्यक्रम प्रसारण	नियमित	रेडियो तथा पत्रपत्रिका नगरपालिका	प्रकाशन तथा मार्फत प्रसारण	५०

ड) कानून र नीतिको सुदृढीकरण र कार्यान्वयन

क्र.स.	कार्यक्रम र गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	बजेट (रु. हजारमा)
१	बाल विवाह/दाइजो प्रथा न्यूनीकरण सम्बन्धी अभिभावक र बालबालिका बीच कानुनी अभिमुखीकरण कार्यक्रम गर्ने ।	३ पटक (सबै वडाहरुमा)	कार्तिक, माघ र वैशाख	सम्बन्धित वडा, गैर सरकारी संस्था	वडा अध्यक्षसँग समन्वय गरी सम्बन्धित टोलको सरोकारवालाको समन्वयमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१५००
२	बालबालिका सम्बन्धी स्थानीय कानून संशोधन तथा परिमार्जन	ऐन र कार्यविधिको हकमा अनुसार	आवश्यकता अनुसार	कार्यपालिका, नगर सभा	सरोकारवालासँग छलफल गरी विद्यमान समिति कार्यपालिकाबाट पारित गर्ने । नगर सभाबाट पारित गर्नुपर्ने विषयमा नगरसभामा छलफल गरी संशोधन प्रस्ताव पारित गर्ने ।	४०
३	नयाँ कानून, कार्यविधि, मापदण्ड तर्जुमा गर्ने	१ पटक नगरपालिकामा	आ.व. २०८३/०८४ पहिलो चौमासिक भित्र	कार्यपालिका	सरोकारवालाहरूसँग छलफल, विद्यमान समिति मार्फत कार्यपालिकामा पेश र स्विकृत	३०
४	कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरु बीच समन्वय गर्ने	वर्षमा ३ पटक नगरपालिकामा	पहिलो, दोस्रो र तेस्रो चौमासिक अवधिमा	सम्बन्धित शाखाको पहलमा नगरपालिकाले	प्रचार प्रसार, छलफल निर्णय	५०

नरहयवा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
नरहयवा, सल्यान
२०७३ मङ्सिर

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

५.	कानून कार्यान्वयनमा संलग्न पदाधिकारी र कर्मचारीहरूको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	२ पटक नगरपालिका र अन्तर पालिकामा	पहिलो र अन्तिम चौमासिकमा	नगरपालिकाले	अवलोकन अध्ययन भ्रमण, भेटघाट, अन्तरक्रिया	१५०

च) सेवा प्रवाहसम्बन्धी

क्र.सं.	कार्यक्रम र गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	बजेट (रु. हजारमा)
१	अभिभावक शिक्षा/सकारात्मक अभिभावकत्व सम्बन्धी कक्षा सञ्चालन कार्यक्रम विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिका, अभिभावक (महिला, पुरुष) तथा उक्त विद्यालयमा अध्यापन गराउने शिक्षक शिक्षिकाहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता रहने	३/३ पटक	प्रत्येक वडामा २०८३ भदौ १० गते सम्ममा	वडा कार्यालयले	महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा मार्फत समन्वय गरी समुदाय र विद्यालयमा गर्ने	५००
२	जनप्रतिनिधिसँग बालबालिका अन्तर्कृया कार्यक्रम (किशोर किशोरी तथा पुरुष महिलाहरूको सहभागिता रहने गरी बाल विवाह-दाइजो प्रथा, बाल संरक्षणका बारेमा कानुनी प्रकृया सम्बन्धी अन्तर्कृया) गर्ने	२/२ पटक	प्रत्येक वडामा	आ.व. २०८३ मा समयानुकूल	प्रत्येक वडा कार्यालय मार्फत महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा मार्फत समन्वय गरी समुदाय र विद्यालयमा गर्ने	२८०
३	बाल विवाह/दाइजो प्रथा बाट सृजित लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी क्रियाकलापबारे अनुगमन गर्ने र दोषीलाई सजाय दिलाउने	६/६ पटक	प्रत्येक वडामा	२०८३	महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक शाखा, संघसंस्था र वडाले	१५०
४	बाल विवाह भए नभएको एकिन गर्ने र नभएको भएमा बाल विवाह अन्त्य भएको वडा र नगरपालिका घोषणा गर्ने	प्रत्येक वडामा १/१ पटक	वडा र नगरपालिका	२०८७ भित्र	सम्पूर्ण वडाको समन्वयमा	४५०

(नोट: माथि उल्लेखित १ वर्षको कार्य सम्पादन तथा उपलब्धीहरूको मूल्याङ्कन गरेर आगामी वर्षको कार्यक्रम र बजेट तयार गरी थप १ वर्षको कार्ययोजना तयार पारिनेछ ।)

कल्पना कुमारी कटवाल
नगर प्रमुख

अनुसूची - ३

कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्यांकन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

१. नगरपालिका कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्यांकन समितिका काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः

क) यस रणनीति तथा कार्ययोजनामा रहेका कार्यक्रमहरूलाई आफ्नो वार्षिक कार्यक्रममा अनिवार्य रूपमा समावेश गरी कार्यान्वयन, समन्वय र पहल गर्ने ।

ख) बालविवाह, दाइजो प्रथा अन्त्यका लागि सञ्चालित कार्यक्रमहरूको नियमित तथा आवश्यकतानुसार अनुगमन, मूल्यांकन र पृष्ठपोषण गर्ने ।

ग) क्षमता अभिवृद्धि समितिको समन्वयमा एकीकृत कार्ययोजना तयार पार्ने, बास्केट फण्डको विकास गरी सघन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

घ) “बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना २०८२” कार्यान्वयन गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय स्थापना गर्ने ।

ङ) रणनीति तथा कार्ययोजना अनुसार बालविवाह, दाइजो विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई बढा कार्यालयहरूले काम गर्ने / गराउने ।

च) गैरसरकारी संस्थाहरूसँग मिलेर बालविवाह बढी हुने वडाहरूमा कार्यक्रम केन्द्रित गर्ने ।

२. समितिको बैठक कम्तीमा वर्षमा ४ पटक बस्नेछ ।

३. समितिको बैठकमा आवश्यकतानुसार नगरपालिकाका जनप्रतिनिधिहरू, सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ एवम् संघ, संस्थाका प्रतिनिधिलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

४. बैठक सम्बन्धी कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

कलमना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख

अनुसूची ४ :

बालविवाह/दाइजो विरुद्ध उजुरी लिने निकायहरू

- स्थानीय प्रहरी कार्यालय वा नेपाल प्रहरीको कन्ट्रोल १००
- नगरपालिकाको न्यायिक समिति
- बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्र भुक्तुटीमण्डप, काठमाडौं, नेपाल टोल फ्री नं. १०४
- नगरपालिकाको बालकल्याण अधिकारी
- घटना व्यवस्थापन एकीकृत प्रणाली १०९८

कल्पना कुमारी कटुवाल
नगर प्रमुख